

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 7, Sayı 18, Temmuz 2020 / Volume 7, Issue 18, July 2020

BOSNA-HERSEK UNESCO GEÇİCİ LİSTESİ'NDE OSMANLI MİRASI
Ottoman Heritage in UNESCO Tentative List of Bosnia and Herzegovina

Makale Türü/ Article Types : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliř Tarihi/ Received Date : 31.10.2019
Kabul Tarihi/ Accepted Date : 15.06.2020
Sayfa/ Pages : 385-404
DOI Numarası/ DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2020.163>

VEYSEL ÖZBEY

(Dr. Öğrencisi), Çukurova Üniversitesi, Adana / Türkiye, e-mail: veyselozbey@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4454-2317>

Atıf/Citation

Özbey, Veysel, "Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'nde Osmanlı Mirası", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7/18, 2020, s. 385-404.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 7, Sayı 18, Temmuz 2020.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 7, Issue 18, July 2020.

ISSN: 2148-5704

BOSNA-HERSEK UNESCO GEÇİCİ LİSTESİ'NDE OSMANLI MİRASI

Ottoman Heritage in UNESCO Tentative List of Bosnia and Herzegovina

Veysel ÖZBEY

Öz: Osmanlı topraklarında iken sayısız mimari eserin üretildiği Balkanlar'da, İmparatorluk'tan ayrıldıktan sonra kasıtlı olarak Osmanlı miras yıkımı başlatılmıştır. Ancak Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Osmanlı eserleri sahiplenilmiş ve korunmuştur. Osmanlı'dan koştuktan sonra sürekli olarak soykırıma uğrayan Bosna-Hersek, bu toprakların başında gelir. Her türlü zorluğa rağmen Müslümanlık ile özdeşleşen Osmanlı varlıkları Boşnakların canı pahasına korudukları ve bugüne ulaştırdıkları miraslarıdır. Bu sahiplenme, insanlığın bugüne kadar oluşturmuş olduğu en önemli kültürel miras koruma aracı olan UNESCO Dünya Miras Listesi'nde de okunabilmektedir. Ancak Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin bir parçası iken 1990'ların başında birliğin dağılması ile bağımsızlığını kazanan devletler, aradan geçen kısa zaman içerisinde birçok mirasını Liste'ye tanımlayamamışlardır. Bu durum, varlık sahiplenmelerini okumak için oldukça yetersiz veri sunmaktadır. Fakat Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'ye taraf devletlerin Liste'ye tanımlamak istedikleri miraslarının bir envanteri olan geçici listeleri bu konuda yeterli verileri içerebilmektedir. Dünya Miras Listesi üzerinden devletlerin kültürel miras tavrını okumak üzerinde yapılan çalışmalar az olduğu gibi geçici listeler üzerinde yürütülen çalışmalar da oldukça yetersizdir. Çalışmanın amacı, Bosna-Hersek'in her şeye rağmen gerek Dünya Miras Listesi'nde gerek geçici listesinde yansıttığı Osmanlı mimari eser korumacılığını ortaya koymaktır. Çalışma ayrıca Balkanlarda Müslümanlık ile Osmanlı mirasının özdeşleştiği tezine destek olması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Sözleşme'ye taraf devlet miras seçim tavrı, Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi

Abstract: In the Balkans, where numerous architectural monuments were produced while it was part of the Ottoman Empire, the Ottoman Heritage was deliberately destroyed after leaving the Empire. However, in the regions where Muslims live intensively, Ottoman works were owned and preserved. Bosnia and Herzegovina, which was subjected to many genocides after leaving the Ottoman Empire, is one of these lands. Despite all difficulties, the Ottoman beings identified with Islam are the legacies that Bosniaks protect at the expense of their lives. This ownership can also be read on the UNESCO World Heritage List, the most important cultural heritage preservation tool humanity has ever created. However, states which gained their independence with the disintegration of the union in the early 1990s when they were a part of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia could not identify enough legacies in the List in a short time. This provides very insufficient data to read asset ownership. However, the provisional lists, which are an inventory of the heritage that the States Parties to the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage wish to define to the List, may contain sufficient data on this subject. Studies on understanding the cultural heritage attitude of the states through the World Heritage List are scarce and studies on tentative lists are quite inadequate. The aim of the study is to reveal the protection of the Ottoman architectural monument, which is reflected in the World Heritage List and UNESCO Tentative List of Bosnia and Herzegovina. The study is also important in support of the thesis that the Ottoman heritage represents Islam in the Balkans.

Keywords: Heritage selection attitude of States Parties to the Convention, Bosnia and Herzegovina, UNESCO Tentative List of Bosnia and Herzegovina

Giriş

Dünya üzerinde yaşayan tüm canlıların ortak mirasını korumak amacı ile 1972 yılında imzalanan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'nin (buradan itibaren metin içerisinde Sözleşme olarak geçecektir) bir sonucu olarak oluşturulan Dünya Miras Listesi'ne (bundan sonra DML olarak ifade edilecektir) Sözleşme'ye taraf devletlerin

tanımlanmış olduğu varlıklar dâhil edilmektedir. İlk olarak DML'ye Eylül 1978 tarihinde on iki adet miras alınmıştır.¹ Zaman içerisinde geliştirilen listeleme süreçleri sonunda, bir miras, DML'ye sunulmadan önce taraf devletin Dünya Miras Merkezi'ne sunduğu UNESCO geçici listesine tanımlanmalıdır.² Taraf devletin bir varlık, bir miras olarak tanımladığı değerlerin envanteri olan bu geçici listeler, taraf devletlerin hangi miraslarını DML'ye yazdırmayı düşündükleri hakkında bir fikir verir. Muhakkak ki, dönemlere ve ülke politikalarına göre değişiklik gösteren bu tanımlama, ülkelerin doğal mirasları için çok büyük farklar oluşturmamaktadır.³ Kültürel mirasların tanımlanmasında ise politik süreç çok daha etkili olmaktadır.⁴ Taşınmaz kültürel miras (kültürel öğeler içeren karma miraslar da dâhil), ulusal kimliğe katkı sunan, onu temsil eden mimari ürünlerdir.⁵ Bu sebeple politik karar mekanizmasından etkilenmesi kaçınılmazdır.

Çalışmaya konu taraf devlet Bosna-Hersek topraklarında, bilgilerine ulaşılabilen ilk yerleşim İlirya dönemine tarihlenmektedir. Bosna adının ne şekilde geldiği konusunda farklı tartışmalar olsa da genel kanı İlirya kökenli olduğu yönündedir. İlk defa Bosna'dan bir devlet olarak bahsedilmesi 12. yüzyılda gerçekleşmiştir.⁶ Hersek ismine ise, tarihî kayıtlarda ilk defa Üsküp komutanı Esat Aliya'nın 1 Şubat 1454 tarihli bir mektubunda rastlanmaktadır.⁷ Osmanlı idaresi altında iki ayrı sancak olan Bosna ve Hersek, Bosna Beylerbeyliği kurulduktan sonra Hersek'in Bosna'ya katılmasıyla yönetsel olarak birleştirilmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yaşanan 93 Harbi'nin sonunda gerçekleştirilen Berlin Kongresi'nin bir yansıması olarak, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu topraklarına katıldığı 1878 yılından sonra bölgeye Bosna-Hersek adı verilmiştir.⁸ Fethedilmeden önce bölgeye ilk Osmanlı akınları 1386 yılında başlamış, tüm bölgenin fethi 1463 yılında tamamlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı 1878 yılına kadar Bosna-Hersek topraklarında yaklaşık olarak 3560 kadar Osmanlı mimari eseri yapılmış ancak günümüzde bunların ayakta olanlarından sadece 926 adedi tespit edilebilmiştir.⁹

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Roma, Bizans, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları hâkimiyetleri altında yer alan Bosna-Hersek, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanana kadar sırasıyla Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Yugoslavya Krallığı, Demokratik Federal Yugoslavya, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde yer almıştır. Bağımsız bir devlet olarak tanındığı 1995 yılında, özellikle bölgedeki insanlar tarafından sahiplenilen kültürel varlıklarından birçoğunu yok edilmiş ya da kullanılamaz hâle getirilmiş bir durumda bulmuştur.¹⁰ Özellikle Osmanlı eserlerinin çokça etkilendiği 1992-1995 Bosna Savaşı'na ve

¹ UNESCO Dünya Miras Merkezi.

² Süreçle ilgili tüm ayrıntılar için bkz. Duncan Marshall, *Preparing World Heritage Nominations*, UNESCO, 2011; UNESCO, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO World Heritage Centre, Paris 2017.

³ Jukka Jokilehto, "World Heritage: Defining the Outstanding Universal Value", *City & Time*, C. 2, S. 2, 2006, s. 1.

⁴ Sigrid van der Auwera, "Contemporary conflict, nationalism, and the destruction of cultural property during armed conflict: A theoretical framework", *Journal of Conflict Archaeology*, C. 7, S. 1, 2012, s. 55.

⁵ Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, Routledge, Londra 2006, s. 49.

⁶ Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Baki Kitabevi, Adana 2004, s. 181-182.

⁷ Muhamed Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX. i X. Stoljecu*, BZK Preporod, Saraybosna 2004, s. 151; Sami Karacan vd., "Osmanlı Dönemine ait Kültürel Zenginliğin Bosna-Hersek Cumhuriyetinde Turizm Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 2, 2017, s. 51.

⁸ Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, TKD Şahinpašić, Saraybosna 2001, s. 165.

⁹ Mehmet Zeki İbrahimgil ve Hamza Keleş, "Balkan Ülkelerinde Osmanlı Eserleri Üzerine İstatistikî Değerlendirme", *Akdeniz Sanat Dergisi, Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı*, C. 13, S. 21., 2019, s. 515.

¹⁰ Yaşanan miras yıkımının detaylı verileri için bkz. Andras J. Riedlmayer, "Erasing the Past: The Destruction of Libraries and Archives in Bosnia-Herzegovina", *Review of Middle East Studies*, C. 29, S. 1, 1995, s. 8; M. Keba M'Baye, "Destruction of Cultural Property Report", *United Nations - Security Council*, 28 Aralık 1994; Andras J. Riedlmayer, "Crimes of War, Crimes of Peace: Destruction of Libraries during and after the Balkan Wars of the

Bosna-Hersek'in Sözleşme'ye taraf olmasından sonra geçen kısa zamana rağmen hem DML'ye hem de Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'ne tanımladığı kültürel miraslarında Osmanlı eserleri, belirgin bir sayıda temsil edilmektedir. Özellikle Balkan Devletleri arasından bu özelliği ile ayrılmaktadır. Müslüman çoğunluğa sahip diğer bazı Balkan devletlerinin DML'ye tanımlanmış oldukları miraslarda da buna benzer özellikler okunabilse de (Tablo 1), UNESCO geçici listelerinde bu oranlara ulaşamamıştır. Geçici listeler ayrıca taraf devletlerin DML'ye yönelik gelecek planları ile ilgili bilgi sunduğundan önemlidir. Bu bağlamda makalede, Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi içerisinde yer alan Osmanlı mirası çalışılmıştır. Çalışma ile amaçlanan, DML'de ipuçlarının okunabildiği Osmanlı mirası pozitif ayırmacılığının, Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'nde de ön plana çıkıp çıkmadığını gözlemleyebilmektir. Böyle bir çalışma, diğer taraf devletlerin UNESCO geçici listeleri üzerinde yapılacak yeni çalışmalara öncü olması bakımından da önemlidir.

Tablo 1. Balkan devletlerinin UNESCO Dünya Miras Listesi'nde ve taraf devlet UNESCO geçici listelerinde yer alan Osmanlı Kültürel Mirası (veriler: *whc.unesco.org*)

Sözleşme'ye taraf olduğu yıl	Taraf Devlet	DML'de Miras Sayısı		
		Osmanlı	Toplam	Yüzde %
1983	Türkiye Cumhuriyeti	6	18	33,33
1989	Arnavutluk Cumhuriyeti	2	4	50
1993	Bosna-Hersek ¹¹	2	3	66,67
1997	Kuzey Makedonya Cumhuriyeti ¹²	1	1	100

1. Bosna-Hersek Devleti'nin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne Tanımladığı Miraslar

Bosna-Hersek, daha Bosna Savaşı'nın bitirildiği 1995 yılına gelinmeden UNESCO tarafından taraf kabul edilerek, 12 Temmuz 1993 tarihinde Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'yi imzalamıştır. Savaş boyunca taşınmaz kültürel varlıkları UNESCO tarafından takip edilmiş ve düzenli olarak raporlanmıştır. Savaş döneminden sonra, zarar gören kültürel mirasların restorasyonları bir müddet beklenmiş ve yenileme çalışmaları 2004 yılında tamamlanan Mostar Şehri Tarihî Köprü Bölgesi mirası 2005 yılında DML'ye yazdırılmıştır. Mirasın, 1997 yılında Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'ne tanımlanan başkent Saraybosna'dan önce, ülkenin ilk mirası olarak DML'ye sunulması dikkat çekicidir. Bir diğer Osmanlı köprü mirası olan Vişegrad'taki Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü, 2007 yılında DML'ye yazdırılmıştır.

Dokuz yıllık bir aranın ardından Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan taraf devletleri ortaklığı ile sınıraşan miras olarak *Stećci - Orta Çağ Mezarlıkları Mezar Taşları* başlıklı dosya ile Bosna-Hersek Devleti'nin DML'de yeni bir mirası yer almıştır. Dünya Miras Alanı kriterlerinden kriter 3 ve kriter 6 gerekçesi ve 1504 referans numarası ile DML'ye dâhil edilen kültürel miras, farklı coğrafi bölgelere dağılmış 28 farklı alanda, nitelikli 4.000'den fazla sayıda Orta Çağ mezar taşından oluşmaktadır.¹³ Böylece Bosna-Hersek'in taraf devlet olarak DML'de

1990s", *Library Trends*, C. 56, S. 1, 2007, s. 116; Rob Pickard ve Florent Çeliku, *Analysis and Reform of Cultural Heritage Policies in South-East Europe*, Council of Europe Publishing, Strazburg 2008, s. 27.

¹¹ Sözleşmeye Bosna-Hersek Cumhuriyeti olarak dâhil olmuştur. Günümüzde, 1997 yılında Bosna-Hersek olarak değişen resmî devlet adı ile taraf devlet konumundadır.

¹² Sözleşmeye taraf olduğu 1997 yılında, Birleşmiş Milletler'in resmî olarak tanıdığı Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti (the Former Yugoslav Republic of Macedonia) adı ile taraf devlet olarak kabul edilmiştir. Yunan ve Makedon hükümetlerinin 12 Haziran 2018 tarihinde anlaşmaya varması üzerine NATO, BM, UNESCO gibi uluslararası örgütlerin tanıdığı uluslararası resmî devlet adı Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değişmiştir.

¹³ UNESCO, "40 COM 8B.24 kodlu karar", Dünya Miras Komitesi 40. Olağan Toplantısı, 10-20 Temmuz 2016, İstanbul, Türkiye.

tanımlanmış toplam üç adet mirası (2019 yılı için) bulunmaktadır ve bu mirasların tamamı kültürel miras kategorisinde tanımlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Bosna-Hersek'in UNESCO Dünya Miras Listesi'ne tanımladığı miraslar (veriler: *whc.unesco.org*)

Yıl	Miras	Gerekçe	Kriter
2005	Mostar Şehri Tarihî Köprü Bölgesi	<i>Osmanlı</i>	6
2007	Vişegrad Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü	<i>Osmanlı</i>	2, 4
2016	Stećci - Orta Çağ Mezarlıkları Mezar Taşları	<i>Orta Çağ Avrupası</i>	3, 6

2. Bosna-Hersek Devleti'nin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne Tanımladığı Osmanlı Mirasları

Osmanlı Devleti idaresi altında imarına önem verilen bölgelerin başında gelen Bosna-Hersek'te Osmanlı dönemi boyunca 1392 adet dinî, 1596 adet eğitim, 636 adet ticari, 199 adet askerî, 322 adet sosyal ve 32 adet kamusal amaçlı üretilen yapının kayıtlarına ulaşılabilmektedir.¹⁴ Bölgenin 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması ile başlayan çatışma ortamı içerisinde birçok eser yok edilmiştir. Bölgede yaşanan son savaş olan Bosna Savaşı sonucunda Bosna-Hersek'in hasar görmüş 2771 mimari kültür varlığından 713 varlığı tamamen yok olmuş ve 554 varlığı yanarak kullanılamaz hâle gelmiştir.¹⁵

Bosna-Hersek Devleti'nin DML'ye tanımladığı üç mirastan ikisi (2019 yılı için); *Mostar Şehri Tarihî Köprü Bölgesi* ve *Vişegrad'ta Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü*, birer Osmanlı eseridir. Bu iki eserin de köprü mirası olarak temellendirilmesi, DML toplamında tekil dört köprü miras maddesi¹⁶ olduğu düşünüldüğünde dikkate değerdir. Ayrıca miraslar Bosna-Hersek Devleti'nin tanımladığı ilk miraslardır ve mirasların tamamı ülke toprakları içerisinde yer alır. Sınıraşan kategoride olmayan bu gibi miraslar, taraf devletlerin öz kültürel kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu kaynaklar, aynı zamanda taraf devletlerin politik olarak kültürel miras tavrı hakkında da bilgiler sunmaktadır.

Bahse konu her iki köprü de klasik dönem Osmanlı mimari eseridir. İmparatorluk'ta önem verilen yerleşimlerde daha fazla sayıda eserin üretildiği bu dönemde, Balkanlar'da üretilen eser sayısı da önemli ölçüdedir. Balkanlar'da tespit edilmiş 15878 adet Osmanlı mimari mirası üretilmiş¹⁷ ancak Osmanlı topraklarından ayrıldıktan sonra bir asır dahi dolmadan bu eserlerin çoğu yok edilmiştir. Günümüze sağlam olarak ulaşabilen eser oranı oldukça düşüktür.¹⁸ Ayakta kalan bazıları ise atıl durumda yıkılmayı beklemektedir. İmparatorluğun en batı ucunda böylesi eserlerin korunması ve DML'ye yazdırılması ancak Osmanlı Devleti'nin ve kültürel mirasının özümsemesinden kaynaklanmış olmalıdır. Muhakkak ki ortak inancın etkisi büyüktür. Zaten korunan taşınmaz kültürel varlıkların önemli bölümünü dinî yapılar oluşturmaktadır. Bu konuda bir diğer veri de Türkiye Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek Devletleri arasında kalan geniş coğrafyada DML'ye tanımlanan Osmanlı eseri olarak sadece Kuzey

¹⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri II-III: Yugoslavya*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1981, s. 247.

¹⁵ R. Pickard ve F. Çeliku, *age.*, s. 27.

¹⁶ Veysel Özbey, "UNESCO Dünya Miras Listesi ve UNESCO Geçici Listelerinde Köprü Mirası ve Türkiye UNESCO Geçici Listesine Yönelik Öneriler", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, C. 26, S. 44, s. 259-260.

¹⁷ Ömer Turan ve Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimârî Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 2004, s. 8-11.

¹⁸ S. Karacan vd., agm., s. 53; İbrahim Giritlioğlu ve Cevdet Avcıkurt, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda Bıraktığı Tarihi Yapılar ve Kültürel Zenginliğin Bölge Turizmine Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 28, 2013, s. 114.

Makedonya Cumhuriyeti'nden bir madde içerisinde bir bölüm ve Arnavutluk Cumhuriyeti'nden bir madde içerisinde iki kasabadan söz edilebilmesidir.

2.1. Mostar Şehri Tarihi Köprü Bölgesi

Mostar şehri, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi alması ile 15. yüzyıldan itibaren imar edilmiş önemli bir Osmanlı yerleşimidir. Mostar'da, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonucunda Berlin Kongresi ile varılan anlaşma gereği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 29 Temmuz-20 Ekim 1878 tarihleri arasında Bosna-Hersek'i işgaline kadar geçen sürede 47 adet cami yapımı gerçekleştirilmiştir. Camilerden 37 adedinin yeri belirlenmiştir. Diğer 10 adet caminin varlığı, tarihsel kaynaklardan bilinmektedir.¹⁹ Ayrıca 1 adet tekke, 40 adet mektep, 7 adet medrese, 2 adet matbaa, 2 adet umumi ve birçok sayıda hususi kütüphane, 7 adet türbe, 2 adet köprü, 2 adet su yolu, 75 adet çeşme, 5 adet şadırvan, 2 adet hamam, 1 adet saat kulesi, 1 adet muvakkithane, 2 adet hastane, 1 adet misafirhane, 1 adet imaret, 9 adet han ve birçok kamu yapısı olduğu bilinmektedir.²⁰

Mostar Köprüsü (Kambur Köprü, Mostar Eğri Köprüsü), Dinar Alpleri'nden doğarak Adriyatik Denizi'ne dökülen Neretva Nehri üzerinde, Mostar Kasabası'nın tarihî merkezinde yer alır. Mimar Sinan'ın himayesi altında yetişen Hayruddin tarafından, Kanunî Sultan Süleyman döneminde zorlu bir süreç sonucunda, H 974 (M 1566 / 1567) yılında bitirilmiştir.²¹ Bugünkü köprünün yerinde bulunan asma zincirli eski köprünün harap olması sonucunda Mostar ahalisinin isteği, Kanunî Sultan Süleyman'ın emri üzerine 1557 yılında temelleri atılarak yapımına başlanmıştır.²² Evliya Çelebi, köprüyü yapanın Mimar Sinan olduğunu düşünmüştür.²³ Ancak Altınay tarafından belgesi yayımlanan,²⁴ Hersek Beyi Hüseyin Paşa'nın kapı kethüdâsı Dâvud eliyle Hassa Başmimarı Koca Sinan'a gönderilen şu hüküm ile gerçek anlaşılmaktadır:

Mimarbaşuya hüküm ki, Hersek Beyi Hüseyin dâme izzahu südde-i saâdetime mektup gönderüp Mearska iskelesinde bina olunmak ferman olunan kale binasıyçün mimar lâzım olup ve bundan akdem Mostar Köprüsü'nü bina eden Hayreddin için bina ilminde mehareti olup kal'a-i mezbûr binasına mimar tayin olunup gönderilmesin arzeyelemeğin buyurdum ki, vusûl buldukta mezkûr Hayreddin'i kal'a-i mezbûre binasıyçün mimar tâyin eyleyüp muaccelen gönderesin ki varup müşârünileyh vech ve münasip gördüğü üzre kale binasına mübâşeret edüp itmâm-ı maslahat eyliye- Hersek Beyi Hüseyin Paşa'nın kapıkethüdâsı Dâvud'a verildi. Fî 9 Şevval 975.

Köprünün üzenği taşından kilit taşına kadar olan kemer yüksekliği yaklaşık 12 metredir. Üzenği taşları, zemine kadar yaklaşık 7 metre yüksekliğindeki kürsülere oturtulmuştur. Kemer yayı iki yaka arasında 12 santimetre kot farkı bulunan üzenği taşları arasında 111 adet taş sırasında yerleştirilen 456 adet taş bloğundan oluşturulmuştur. Mansap tarafında²⁵ kemer açıklığı 28,62 metre iken memba tarafında²⁶ 28,71 metredir. Köprünün 3,95 metre olan genişliği köprü üzerinde kademelendirmeler ile 4,30 metreye kadar genişletilmiştir. Köprü yapımında

¹⁹ Hıvziya Hasandediç, "Mostar'ın Türk Devri Kültürel ve Tarihi Anıtları", İsmail Eren (çev.), *Vakıflar Dergisi*, S. 7, 1968, s. 215.

²⁰ H. Hasandediç, agm., s. 224-234.

²¹ E. H. Ayverdi, *age.*, s. 261.

²² Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, TTK Basımevi, Ankara 2002, s. 160.

²³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Zuhuri Danışman (çev.), Zuhuri Danışman Yay., İstanbul 1969, C. 6, s. 482.

²⁴ Ahmed Refik Altınay, *Türk Mimarları: Hazine-i evrak vesikalarına göre*, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1936, s. 75, 84. Belgenin aslı: Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü, 7 numaralı mühimme defteri, s. 423, hüküm 1216.

²⁵ Köprünün akarsuyun aktığı doğrultuya bakan yüzü; Mostar Köprüsü'nde güney cephesine denk düşer.

²⁶ Köprünün akarsuyun kaynağının bulunduğu yöne bakan yüzü; Mostar Köprüsü'nde kuzey cephesini ifade eder.

tenelija, beden duvarları yapımında *breča*, döşeme bitiminde ise *krečnyak* taşları kullanılmıştır. Taş blok bağlantılarında ise horasan harcı, kurşunlu kenet ve zıvanalar kullanılmıştır.²⁷

Köprü'nün zaman içerisinde yıpranması ile Mostarlı yapı ustalarına dönem dönem vergi muafiyeti karşılığında onarım çalışmaları yaptırılmıştır. Bu onarım faaliyetleri bazı dönemlerde büyük ölçekli gerçekleştirilmiştir. Bu onarımlardan birisi de 1737 yılında gerçekleştirilmiş ve kaleye cephane eklenmiştir. İnsan ve hayvanların Neretva Nehri'ne düştüğü gerekçesi ile 1854 yılında ise alçak bulunan tırabzanlara demir parmaklıklar eklenmiştir.²⁸

Köprü'nün Neretva Nehri'nin geçilmesindeki stratejik öneminden dolayı her iki tarafına da koruma amaçlı olarak muhafızların yer aldığı kuleler eklenmiştir. Kulelerin bilinen en eski kaydına bir mektupta rastlanmaktadır. Köprü'nün bir tarafındaki kule *Hertseguša* adı ile bilinmektedir. Diğer kulenin adı ya da konumu ile ilgili ise pek bir bilgi günümüze ulaşamamıştır. Günümüzde taş köprüye bitişik kuleler ise Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır.²⁹

Köprü'nün kemer açıklığı (iki ayak arası mesafesi olarak verilmiştir) 28,59 metre, genişliği 4,5 metredir. Neretva Nehri'nden yüksekliği 21 metre kadardır. İki yanında yer alan parapet duvarlarının genişlikleri 25 santimetre, yükseklikleri 95 santimetredir. Köprü'nün iki yakası arasında kot farkı vardır. Bu tür tek gözlü ve orta yüksekliği fazla olan köprülerde sıklıkla kullanıldığı gibi köprü zeminindeki eğim, merdivenlerle geçilmiştir. Köprü, Bosna Savaşı'nda yıkıldığında, kemerin üst yüzeyinde, kemer taşlarının üst bölümlerinden taşlara çakılarak demir kamalarla taşlara tutturulan, birbirine paralel beş sıra metal kuşak keşfedilmiştir.³⁰ Bu teknik ile köprüde oluşan çekme kuvvetini karşılayan bir gerilme dayanım sistemi kurgusu oluşturulmuştur. Bu bilgi, estetiği ve zorlu doğa koşullarına karşı sağladığı çözümleri kadar köprü'nün üretim teknikleri bakımından da gelişmişliğini ve özgünlüğünü ön plana çıkarmıştır. Yapılan onarım çalışmalarında dayanım sistemi, güncel malzemeler ve özgün yapım tekniği kullanılarak, yerinde uygulanmıştır.³¹

Mirasla ilgili, 2000 yılında Komite'nin endişeleri doğrultusunda DML'ye alımla ilgili erteleme kararı çıkmış,³² 2003 yılında Dünya Miras Komitesi tarafından aday gösterilmek üzere eksiklerinin tamamlanması için Bosna-Hersek'e izin verilmiştir.³³ Kültürel miras, 2005 yılında *Mostar Şehri Tarihi Köprü Bölgesi* dosya adı, kriter 6'yı karşıladığı gerekçesi ve 946rev referans numarası ile DML'ye yazdırılmıştır.³⁴

2.2. Vişegrad Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü

Vişegrad'da Drina Nehri üzerinde bulunan köprü, Sokollu Mehmet Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.³⁵ Drina Köprüsü olarak da bilinen eserin dış yüzeyleri kesme taştan yapılmıştır. Her iki Dünya Savaşı sırasında tahrip edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda köprü vurulduktan sonra, 1914 yılında harap olan memba tarafındaki kitabesi Saraybosna

²⁷ Halide Sert, "Mostar Köprüsü/Bosna-Hersek", *ICANAS 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007 Ankara, Bildiriler Kitabı, Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C. 6, Ankara 2012; s. 2739-2740.

²⁸ İdris Bostan, "Mostar Köprüsü", *Gezgin Dergisi*, Ağustos 2008, S. 19. Makalenin tam metni için bkz. <http://gezgindergi.com/mostar-koprusu/>, (08.05.2020).

²⁹ H. Hasandediç, agm., s. 228.

³⁰ Maha Armaly vd., "Stari Most: rebuilding more than a historic bridge in Mostar", *Museum International*, C. 56, S. 4, 2004, s. 12.

³¹ M. Armaly, agm., s. 13.

³² UNESCO, "CONF 204 XC.3 kodlu karar", Dünya Miras Komitesi 24. Olağan Toplantısı, 27 Kasım-02 Aralık 2000, Cairns, Avustralya.

³³ UNESCO, "27 COM 8C.33 kodlu karar", Dünya Miras Komitesi 27. Olağan Toplantısı, 30 Haziran-05 Temmuz 2003, Paris, Fransa.

³⁴ UNESCO, "29 COM 8B.49 kodlu karar", Dünya Miras Komitesi 29. Olağan Toplantısı, 10-17 Temmuz 2005, Durban, Güney Afrika.

³⁵ Ahmet Refik Altınay, *Mimar Sinan*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931, s. 70.

Müzesi'ne kaldırılmıştır.³⁶ Kitabe üzerindeki yazı hakkında iki farklı ana görüş hakimdir. Bunlardan ilki, köprü'nün H 979 (M 1571-1572) yılında yapıldığını savunurken diğeri H 985 (M 1577-1578) yılında yapıldığını savunmaktadır. Bir başka görüşe göre ise bu tarihlerden birisi yapımın başlangıç tarihini, diğeri ise bitiş tarihini vermektedir.³⁷

Güneydoğu-kuzeybatı hattı boyunca uzanan köprü'nün kuzeybatı ucu 90 derecelik bir açı ile kırılarak kuzeydoğuya doğru yol işlevi ile uzatılmıştır. Kırılmaya kadar olan bölüm yaklaşık 179 metre uzunluğundadır. Kırılan 120 metrelik bölüm de hesaba katıldığında köprü'nün toplam uzunluğu 299 metre kadardır. Nehir üzerindeki bölümde yer alan sivri Türk kemerlerinin açıklıkları 11,50 metre ile 14,79 metre arasında değişkenlik göstermektedir.³⁸ Drina Nehri üzerinde 10 adet ana kemeri, bir adet köprü'nün güneydoğu ucunda, kara ile bulunduğu nokta ve yol arasında kalan bölümde ufak kemeri ve bir adet köprü'nün kuzeybatı ucunda, kırılmadan hemen sonra kuzeydoğuya doğru uzanan kolunda ufak kemeri yer alır. Her iki uçtaki ufak kemerler hafifletme gözü olarak yapılmıştır. Su ile buluşan köprü ana kemerleri arasında yer alan 9 adet köprü ayağının memba tarafına³⁹ üçgen planlı, mansap tarafına⁴⁰ dairesel (yarım daire) planlı olarak sel yaranlar⁴¹ oluşturulmuştur. Köprü ayaklarının her iki yönüne, sel yaranların sonlandığı yükseklikte başlayan bir çift sivri kemerli niş yapılmıştır. Köprü ayaklarından, güneydoğu ucundan sayıldığında 4., kuzeybatı ucundan sayıldığında 6. ayağın üzerinde, nehrin her iki yönüne bakan balkonlar yer almaktadır. Bu balkonlardan kuzeydoğu yönüne bakan balkon üzerinde dört basamakla çıkılan bir platformda oturma alanları, güneybatı yönüne bakan balkon⁴² üzerinde ise köprü kitabelerinin yer aldığı taştan süslemeli bir duvar bulunmaktadır.

Klasik dönem Osmanlı eserlerinden olan yapı, 1664 yılında ve 1875 yılında onarılmıştır.⁴³ Su taşkını yaşanan 1896 yılında köprü'nün korkulukları zarar görmüştür. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun topraklarına katıldıktan sonra 1911 yılında onarım çalışmaları yürütülmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda kuzeybatıdaki üçüncü ve dördüncü ayaklar yıkılmıştır. Yıkılan bölümün 1939 yılında yeniden yapımı gerçekleştirildikten sonra İkinci Dünya Savaşı'nda dört ayağı yıkılmıştır. Eserin yıkılan bölümlerinin onarımı 1949 yılında başlatılmış ve 1952 yılında sonlandırılmıştır.⁴⁴ Araç trafiğine 2003 yılına kadar açık olan köprü, bu sebepten önemli derecede zarar görmüştür. Nehir üzerinde köprüye yakın yapılan 1966 ve 1989 tarihli iki adet hidroelektrik santrali sebebi ile nehir tabanında değişen su debisi yüzünden köprü'nün temellerinde hasar meydana gelmiştir. Bu sebeple gerçekleştirilen 1980-1982 yılı restorasyon çalışması ve 1992 yılı restorasyon çalışması, maddi kaynak yetersizliğinden bitirilememiştir.⁴⁵

Miras, 2007 yılında *Vişegrad'ta Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü* adlı dosya ile kriter 2 ve kriter 4'ü karşıladığı gerekçesi ve 1260 referans numarası ile DML'ye alınmıştır.⁴⁶

³⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. 3, 1956, s. 180.

³⁷ E. H. Ayverdi, agm., s. 181-182; C. Çulpan, *age.*, s. 165.

³⁸ E. H. Ayverdi, agm., s. 180.

³⁹ Drina Köprüsü'nün güneybatı cephesine denk düşmektedir.

⁴⁰ Drina Köprüsü'nün kuzeydoğu cephesine denk düşmektedir.

⁴¹ Mahmuz olarak da bilinir.

⁴² Tarih Köşkü olarak da adlandırılmıştır.

⁴³ Semavi Eyice, "Drina Köprüsü", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 528'den aktarımla; E. H. Ayverdi, *age.*, s. 496-512.

⁴⁴ S. Eyice, agm., s. 528.

⁴⁵ ICOMOS, "Vişegrad Bridge (Bosnia and Herzegovina): No. 1260", 2007 *Danışsal organ değerlendirme raporu (ICOMOS)*, s. 114.

⁴⁶ UNESCO, "31 COM 8B.34 kodlu karar", Dünya Miras Komitesi 31. Olağan Toplantısı, 23 Haziran-02 Temmuz 2007, Christchurch, Yeni Zelanda.

3. Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'nde Osmanlı Mirası

Bosna-Hersek'in Osmanlı eserleri lehine göstermiş olduğu pozitif ayrımcılık DML'de okunabiliyorken bunun bir tesadüf mü yoksa bilinçli bir politikanın sonucu mu olduğunu anlamak için Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'ni incelemek yararlı olacaktır.

Bosna-Hersek bağımsızlığını kazandıktan sonra DML'ye sunmak için ilk çabası başkent Saraybosna üzerinde olmuştur. Ancak DML'ye ilk kabul edilen mirası yaklaşık yedi yıl aradan sonra, yeniden yapım sürecinin tamamlanması ile Mostar Köprüsü ve Tarihî Bölgesi olmuştur. Saraybosna'nın geçici listeye yazdırıldığı 1997 yılından sonra verilen arada, ülkenin savaştan kalan yıkımlarla uğraşmasının da payı büyüktür. Toparlanmanın hissedildiği 2004 yılından itibaren hem geçici listesinde hem de DML'de daha aktif rol almaya başlayan Bosna-Hersek, 2007 yılında dört mirasını geçici listesine dâhil etmiş ve 2017 yılından sonra aralıksız geçici listesine miras kayıtlarını sürdürmüştür.

Balkan devletleri ve Avrupa ülkeleri ile ortak mirasları da bulunan Bosna-Hersek'in geçici listesine tanımladığı mevcut (2019 yılı için) on bir mirasından dördü doğal, dördü karma, üçü ise kültürel mirastır (Tablo 3). Bu miraslardan kültürel yansımalar sunan toplam yedi kültürel ve karma mirastan beşi Osmanlı mirasıdır ki bu oran gerçekten, tek bir kültürü yansıtan miras olarak büyük bir orandır.

Tablo 3. Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi Mirasları (veriler: *whc.unesco.org*)

Yıl	Miras	Kriter
1997	Saraybosna - Evrensel Çok Kültürlülüğün İstisnaî Sembolü	5
2004	Vjetrenica Mağarası	7, 10
2006	Jajce'nin Doğal ve Mimari Topluluğu	2, 3, 4, 5, 6, 7
2007	Počitelj Tarihi Kentsel Alanı	2, 3, 4, 5, 6
2007	Blagaj Doğal ve Mimari Topluluğu	2, 3, 4, 5, 6, 7
2007	Blidinje Doğal ve Mimari Topluluğu	2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10
2007	Stolac Doğal ve Mimari Topluluğu	2, 3, 4, 5, 6, 7
2017	Katı Doğa Koruma Alanı - "Perućica" Tarih öncesi Ormanı	7, 9, 10
2018	Saraybosna Yahudi Mezarlığı	2, 3, 4, 6
2019	Martin Brod Bölgesindeki Traverten Şelaleleri - Una Ulusal Parkı	7, 9
2019	Karpatlar ve Avrupa'nın Diğer Bölgelerindeki İlkel Kayın Ormanları	9

Vjetrenica Mağarası 2004 yılında, 1975 referans numarası ile kayıt ettirilmiştir.⁴⁷ Vjetrenica rüzgâr manasına gelir. Ülkenin en büyük mağarasıdır. Bosna-Hersek'in güneyinde, Hırvatistan sınırına ve Adriyatik Denizi'ne oldukça yakındır. Biyolojik çeşitliliği oldukça zengindir. İçeride bulunan çeşitli hayvan fosillerinden, mağaranın tarih boyunca bu çeşitliliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Blidinje Doğal ve Mimari Topluluğu karma mirası, 2007 yılında 5281 referans numarası ile geçici listeye dâhil edilmiştir.⁴⁸ Saraybosna'nın güneybatısında, Mostar'ın kuzeybatısında bulunan Blidinje Tabiat Parkı'nı içerir. Parkın içerisinde ülkenin en büyük dağ gölü olan yaklaşık 3 kilometrekarelik bir yüzey alanına sahip Blidinje Gölü bulunur. Birçok bitki türünü barındıran Park, endemik çam ve beyazçam habitatıdır. Ayrıca Park içerisinde yer alan, bölgeye

⁴⁷ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmî sitesi, "Vjetrenica cave", whc.unesco.org/, erişim tarihi: 25 Ekim 2019.

⁴⁸ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmî sitesi, "The natural and architectural ensemble of Blidinje", whc.unesco.org/ (25.10.2019).

özgü on bir adet Stećak Orta Çağ mezar taşları nekropolünü de içeren, kültürel varlıklarla birlikte özgün kırsal mimari öğeleri sunmaktadır.

Katı Doğa Koruma Alanı - "Perućica" Tarih öncesi Ormanı 2017 yılında 6260 referans numarası ile geçici listeye alınmıştır.⁴⁹ Ülkenin kuzeybatısında, Jacje'e yakın mesafede bulunur. Perućica, Avrupa'nın sayılı antik ormanlarından. Bosna-Hersek'in koruma altına alınan en eski varlıklarından ve günümüzde sıkı koruma önlemlerinin ve katı kuralların uygulandığı katı koruma alanıdır.

Saraybosna Yahudi Mezarlığı kültürel mirası, adından da anlaşılacağı üzere Saraybosna'dadır. Saraybosna'daki Yahudi varlığı, 16. yüzyıldan itibaren belgelerde görülebilmektedir. Saraybosna'daki Yahudi kültürel mirası olan bu mezarlık, Nisan 2011 Berlin Konferansı'nda Polonya, İtalya, Fransa, İsviçre, Avusturya gibi Yahudi mezarlıkları barındıran diğer taraf devletlerle DML'de gelecekte kurulabilecek ortaklıklara vurgu yapılarak önerilmiştir. Miras; giriş kapıları, mezarlık, Mezarlık Şapeli (Ciduk Adin), çeşme ve çevre duvarından oluşur. Geçici listeye 2018 yılında, 6334 referans numarası ile alınmıştır.⁵⁰

Martin Brod Bölgesindeki Traverten Şelaleleri - Una Ulusal Parkı yine bir doğal miras olarak 2019 yılında ve 6400 referans numarası ile geçici listeye alınmıştır.⁵¹ Ülkenin kuzeybatısında, Hırvatistan sınırında yer alır. Ulusal Park, Una, Unac ve Kraka Nehirleri'nin zenginleştirdiği ve üç iklim özelliğinin görüldüğü bir bölgede, zengin bir jeoçeşitlilik ve biyoçeşitlilik içermektedir.

Karpatlar ve Avrupa'nın Diğer Bölgelerindeki İlkel Kayın Ormanları, birçok türün genetik rezervini barındırır ve Avrupa kıtasına yayılan tarihi bir doğal mirastır. Ormanlar, doğal miras statüsünde 2019 yılında 6391 referans numarası ile Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'nde (31 Ocak 2019), mirasa ortak olan diğer taraf devletlerle birlikte; Çekya (30 Ocak 2019), Fransa (29 Ocak 2019), İtalya (30 Ocak 2019 madde uzatma), Polonya (01 Şubat 2019), Sırbistan (30 Ocak 2019), Slovakya (30 Ocak 2019 madde uzatma), İsviçre (28 Şubat 2018), Kuzey Makedonya (31 Ocak 2019) ve Karadağ (28 Şubat 2018 ilk giriş, 31 Ocak 2019 son revizyon) yer almaya başlamıştır.⁵² Bu sınıraşan miras, ilk olarak 2007 yılında DML'ye girmiş ve zaman içerisinde çeşitli ortaklıklarla gelişmiştir. Liste'nin sürecinin anlaşılması açısından önemli bir mirastır. Yukarıda sayılan taraf devlet geçici listelerine ek olarak DML'de aynı sınıraşan mirası paylaşan taraf devletler; Arnavutluk (2007), Avusturya (2007), Belçika (2007), Bulgaristan (2007), Hırvatistan (2007), Almanya (2007), İtalya (2007), Romanya (2007), Slovakya (2007), Slovenya (2007), İspanya (2007) ve Ukrayna (2007) olmuştur. Bu ortaklık 2011 ve 2017 yıllarında süre uzatımına gitmiştir.

Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'nde bulunan diğer mirasların tamamı Osmanlı kültürünün ağırlığını hissettiren kültürel ve karma miraslardır ve her birisi kentsel ölçek boyutunda, varlık topluluklarından oluşturulmuştur. Bu kültürel miraslar ülkedeki konumlarına göre *Jajce'nin doğal ve mimari topluluğu* kuzeybatıda, *Saraybosna - Evrensel çok kültürlülüğün istisnai sembolü* doğuda ve merkezde, *Blagaj doğal ve mimari topluluğu*, *Počitelj tarihikentsel alanı* ve *Stolaç doğal ve mimari topluluğu* güneyde, birbirlerine ve Adriyatik Denizi'ne yakın bir mesafede yer almaktadır (Şekil 1).

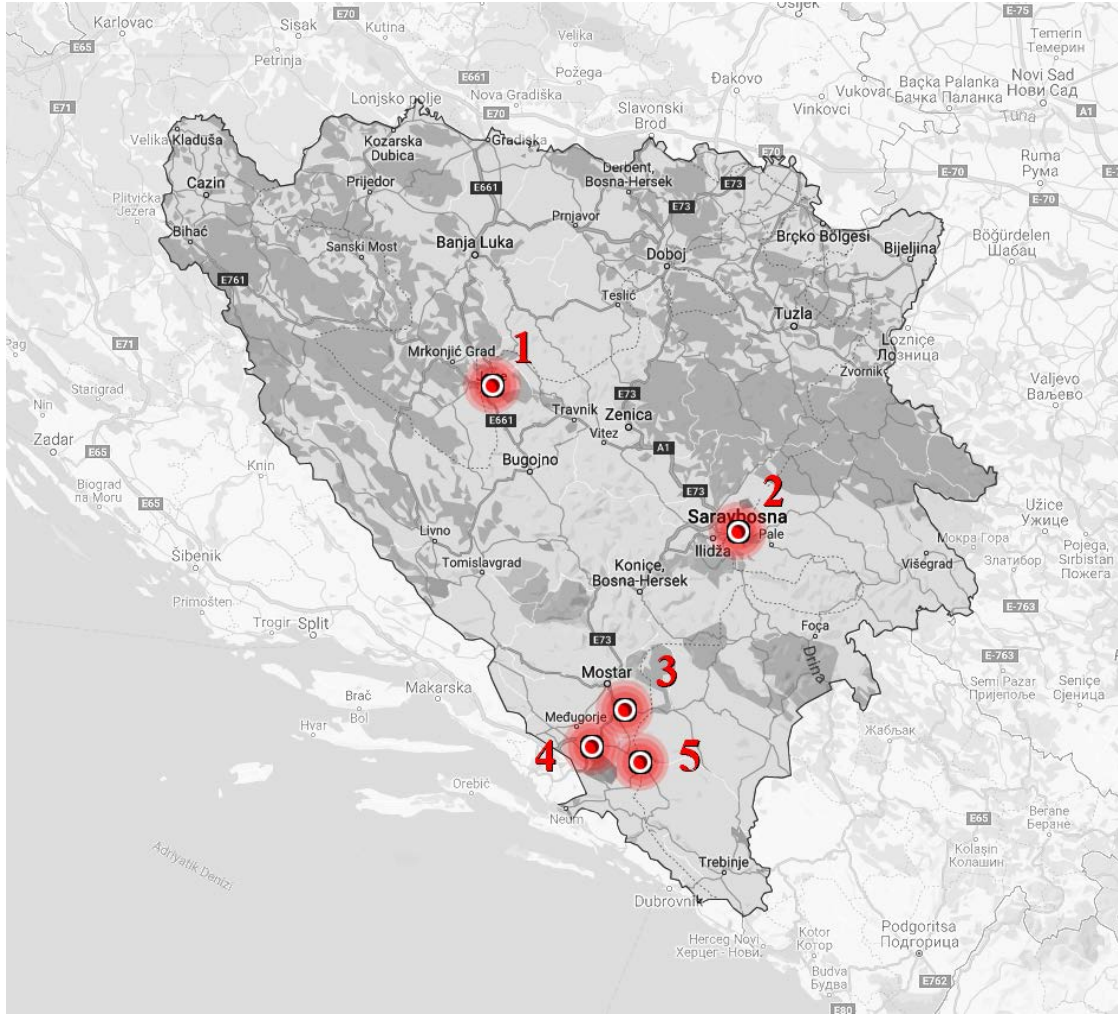
⁴⁹ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmi sitesi, "Strict Nature Reserve - Primeval forest "Perućica", whc.unesco.org/ (25.10.2019).

⁵⁰ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmi sitesi, "Jewish Cemetery in Sarajevo", whc.unesco.org/ (25.10.2019).

⁵¹ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmi sitesi, "Complex of travertine waterfalls in Martin Brod - Una National Park", whc.unesco.org/ (25.10.2019).

⁵² UNESCO Dünya Miras Merkezi resmi sitesi, "Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe - extension (Bosnia and Herzegovina)", whc.unesco.org/ (25.10.2019).

Şekil 1: Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'nde Osmanlı Mirası (coğrafi veri sistemi: *maps.google.com* adresinden; konum veri sistemi: *whc.unesco.org* adresinden işlenerek)

1: Jajce'nin doğal ve mimari topluluğu, **2:** Saraybosna - Evrensel çok kültürlülüğün istisnaî sembolü, **3:** Blagaj doğal ve mimari topluluğu, **4:** Počitelj tarihi kentsel alanı, **5:** Stolaç doğal ve mimari topluluğu.

3.1. Saraybosna: Evrensel Çok Kültürlülüğün İstisnaî Sembolü

Saraybosna, Osmanlı Devleti'nin Bosna Beylerbeyliğinin merkezi olan bir yerleşim birimidir. Bir palanka olarak kurulmuş ve Türkler tarafından imar edilmiştir.⁵³ Evliya Çelebi, 17. yüzyılda kentte yaklaşık 17.000 kâgir konut; 177 adet cami ve mescit; 7 adet imaret; 8 adet darü'l-kurra; 180 kadar sıbyan mektebi; 80 kadar hücresi, semahanesi, darü'l-itamı bulunan Mevlevi Hankâhı dâhil 47 adet tekke; 110 kadar çeşme; 300 adetten fazla sebilhane; 700 kadar su kuyusu; Hünkâr Hamamı dâhil 5 adet çarşı hamamı; 670 adetten fazla konak hamamı; 3 adet kervansarayı; 23 adet tüccar hanı; 8 adet bekâr hanı; 1080 adet dükkân ve 7 adet köprüsü bulunduğundan bahsetmektedir.⁵⁴ Bosna Beylerbeyliğinin merkezi 1552 yılında Banja Luka'ya,

⁵³ E. H. Ayverdi, agm., s. 194.

⁵³ Evliya Çelebi, *age.*, C. 5, 427-435.

⁵³ Muhammed Aruçi, "Saraybosna", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yay., İstanbul 2009, s. 194.

⁵⁴ Evliya Çelebi, *age.*, C. 5, 427-435.

1639 yılında tekrar Saraybosna'ya taşınmış, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti arasında geçen savaşlarla birlikte Travnik'e aktarılmıştır.⁵⁵

Saraybosna sürekli olarak farklı tarafların çekişmesine sahne olmuştur. Savoy-Karignan Prensi François Eugène, 1697 yılında şehre saldırmış ve şehrin genelinde büyük hasara yol açmıştır.⁵⁶ Şehir toparlandıktan sonra 20. yüzyılın başında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu-Sırbistan Krallığı Savaşı'na sebep olan suikastın, Saraybosna'daki bir köprü üzerinde düzenlenmesi Birinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştır. Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Bosna Savaşı'nda büyük yıkımlara sahne olan şehir, ayakta kalmayı başarmıştır. Son dönem Osmanlı kaynaklarında İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Saraybosna'da 108 adet cami ve mescit yapısı bulunduğu bilgisi yer almaktadır.⁵⁷

Günümüzde, Bosna-Hersek Devleti'nin başkenti olan Saraybosna, coğrafi olarak ülkenin merkezindedir. Kültürel miras, *Bosna-Hersek Kültürel, Tarihi ve Doğal Mirasını Koruma Enstitüsü* tarafından Dünya Miras Merkezi için sunulmuştur. Miras dosyasının tam adı *Saraybosna - Evrensel Çok Kültürlülüğün Benzersiz Sembolü - Sürekli Açık Şehir (NI)* olarak belirlenmiştir. Kültürel miras, 01 Eylül 1997 tarihinde, 906 referans numarası ile ve kriter 5 gerekçe gösterilerek Geçici Liste'ye alınmıştır. UNESCO Dünya Miras Merkezi'nin resmî sitesinde Bosna-Hersek'in mirası tanımlamada kriter 5 gerekçelendirmesi şu şekilde verilmiştir: “(...) Saraybosna: Açık şehir, geleneksel insan yaşamı ve yerleşiminin eşsiz bir örneğidir. Bir kentin güzelliği, yalnızca sayısız mimari anıta değil, aynı zamanda yaşamsal uyumlu birliktelik ve çeşitliliğin korunmasıyla mümkündür ve Saraybosna, böyle benzersiz, tekrar etmeyen ve bütünleşik bir açık dünya şehridir. Miras, daha önce şehirde yaşayan gelenek, bu şehri benzersiz ve evrensel kıldığı zamanlarda, kriter 6'yı da karşılamaktaydı...”⁵⁸

3.2. Jajce'nin (Yayçe) Doğal ve Mimari Topluluğu

Jajce, ülkenin kuzeybatısında, Mostar ile Banja Luka yolu üzerinde, Banja Luka'nın 51 kilometre güneyinde yer alır. Kasaba, Fatih Sultan Mehmet döneminde, 1463 yılında Osmanlı topraklarına katılmış ve kısa bir süre sonra Macaristan'ın sınırları içerisine, 1528 yılına kadar dâhil olmuştur. Mohaç Meydan Muharebesi'nden sonra tekrar Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Kasaba, 17. yüzyılda yaklaşık 1800 adet ev, 80 adet dükkân, 2 adet cami, 1 adet medrese, hamam, mektep, tekke ve ona ait bir hanın yanında ahşap bir köprü ve türbelerin de bulunduğu bir yerleşim birimi hâline gelmiştir.⁵⁹ Kasabaya 1753 ve 1813 yıllarında iki adet önemli cami eklenmiştir.⁶⁰

Karma kategorideki miras, *Bosna Hersek Ulusal Anıtları Koruma Komisyonu* tarafından seçilmiştir. Dosya 10 Mart 2006 tarihinde, Dünya Miras Alanları kriterlerinden kriter 2, kriter 3, kriter 4, kriter 5, kriter 6 ve kriter 7'yi karşıladığı gerekçesi ve 2098 referans numarası ile geçici listeye yazdırılmıştır.⁶¹

Jajce'nin önemli tarihî, mimari kültür mirası şunlardır:

Dinî: Mithraic Tapınağı, Katakomppların tarihî anıtı, St. Luke çan kulesi ile St. Mary Kilisesi, Esmâ Sultan Camii, Sinan Bey (Okıç) Camii, Dizdar (Kadınlar) Camii, İbrahim Bey

⁵⁵ Muhammed Aruçi, agmd., s. 129.

⁵⁶ E. H. Ayverdi, agm., s. 196.

⁵⁷ Alija Bejtović, “Spomenici Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovini”, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, S. 3-4, 1953, s. 243. Kaynakta bu verinin Meşihat Dairesi (Meşihat-ı İslâmiye) tarafından verildiği aktarılmaktadır.

⁵⁸ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmi sitesi, “Sarajevo - unique symbol of universal multicultural - continual open city (N.I.)”, whc.unesco.org/ (30.10.2019).

⁵⁹ Evliya Çelebi, *age.*, C. 5, s. 501.

⁶⁰ E. H. Ayverdi, agm., s. 211.

⁶¹ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmi sitesi, “The natural and architectural ensemble of Jajce”, whc.unesco.org/ (25.10.2019).

(Pijavice) Camii, Šamića Camii, Kutsal Bakire Meryem Kilisesi ve Fransisken Manastırı, Yahudi Sinegogu, En Kutsal Anne Ortodoks Kilisesi.

Savunma: Saat Kulesi ile birlikte Jajce Kalesi, Kuzey Çevre Surları, Mračna Kapısı, Veli Tabyası, Veli Tabyası'ndan Dzikovac Kulesi'ne kadar sur duvarı, Dzikovac Kulesi, Dzikovac Kulesi'nden Papaz Kulesi'ne kadar sur duvarı, Papaz Kulesi, Banja Luka geçit binası (Papaz Geçidi), Šamić Tabya ile Papaz Geçidi arası sur duvarı, Šamić Tabya, Vrabas Nehri ile Qamik Tabya arası sur duvarı, Batı Çevre Surları, Çevresel Surların güney ve doğu tarafı sur kalıntıları, Travnik Geçidi.

Köprü: Pliva Nehri üzerinde demir köprü

Anıt Mezar: Varošnice Mezarlığı

Konutlar: Ömerbey Konağı, Burić Konutu, Krslak Aile Konağı I ve Krslak Aile Konağı II, Dizdar Evi, Mulalić Evi, Gornja Mahala'da konut, Saraç Evi (Sarenica) - I Numaralı İlkokul Binası ve Finans Evi'nden oluşan Avusturya-Macaristan mimari yapı topluluğu.

Savaş Anıtı: Merkez Bankası Binası, Emanuel Lihtner Binası, Elektrobosna Fabrika barınağı, ZAVNOBİH Villası kalıntıları

Diğer: Jacje Misafirhanesi, Hafızadica Çeşmesi, Sinanbey Camii dış Çeşmesi, tarihî değirmenler, Çarşı Hamamı kalıntıları, ilk eczane binası (Celebic Binası), AVNOJ Merkezi (Soko Merkezi).

3.3. Počitelj (Poçitel) Tarihî Kentsel Alanı

Počitelj, Bosna Hersek'in güney şehirlerindedir. Ülkenin Adriyatik Denizi'ne açılan kapısı konumundaki E73 yolu üzerinde, Mostar'ın 25 kilometre güneyinde, Hırvatistan sınırına 11,5 kilometre mesafededir.

Počitelj, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki sınırını belirler ve bu sınırın savunmasını üstlenirdi. Hersek'e giriş kapısı olarak nitelendirilebilir. Bir kale olarak kurulan kasabanın kuruluşu 1444 yılından biraz daha eskidir. Macaristan kaleyi 1463-1471 yılları arasında elinde tutmayı başarsa da Eylül 1471 tarihinde Hersek Voyvodası Hamza Bey komutasındaki Osmanlı güçleri kaleyi teslim almıştır.⁶² Kale çevresinde sivil yerleşime dair edinilebilen en eski bilgi, 1562-1563 yılları arasında yapılan caminin kitabesinden alınabilmektedir. Kitabeye göre cami, Mûsâ oğlu Hacı Ali tarafından H 970 senesinde yaptırılmıştır. Ayrıca Ömer Ağa camiye bir imaret eklemiştir.⁶³ Bölgeyi 1664 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi, bölgede sayıları 150 kadar olan, kayağan taşından çatılı taş evlerden, bir cami, bir mescit, caminin yanında bir imaret ve bir mektepten bahsetmektedir.⁶⁴ Bu tarihlerde kalede 150 kişilik bir garnizondan söz etmek mümkündür.⁶⁵ Yüksekliği 16 metreyi bulan saat kulesinin yapım tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır.⁶⁶ Osmanlı-Venedik savaşında, 1693 yılında Venedik güçleri tarafından ele geçirilmiş, kasabayı tahrip ederek terk etmişlerdir. Bu tarihten sonra sınır hattında önemi artmış ve kale kademeli olarak güçlendirilmiş ve genişletilmiştir.⁶⁷ Bosna-Hersek'in Habsburg İmparatorluğu'nun topraklarına katıldığı 1878 yılından sonra kasaba önemini yitirmiştir. Kasabada başarılı restorasyonların yapıldığı 1960'lı yıllarla birlikte turistik bir alana dönüşse de İkinci Dünya Savaşı ve Bosna Savaşı yıllarında büyük yıkımlar görmüştür.⁶⁸ Počitelj'in eski

⁶² Machiel Kiel, "Poçitel", *İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek-2, TDV Yay., İstanbul 2016, s. 406-408.

⁶³ Machiel Kiel, "Poçitel", s. 406-408.

⁶⁴ Evliya Çelebi, *age.*, C. 6, s. 281-282.

⁶⁵ Machiel Kiel, "Poçitel", s. 406-408.

⁶⁶ İter Büyükdığan, "Bosna-Hersek'te İlginç Bir Osmanlı Kasabası: Poçitel", *Vakıf Haftası Kitabı*, C. 10, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, s. 293.

⁶⁷ Machiel Kiel, "Poçitel", s. 406-408.

⁶⁸ Machiel Kiel, "Poçitel", s. 406-408.

günlerine dönebilmesi 2000'li yılların başlarında başlatılan restorasyon çalışmaları ile mümkün olmuştur.

Bosna-Hersek Devleti tarafından miras olarak tanımlanan kasaba, *Bosna Hersek Ulusal Anıtları Koruma Komisyonu* tarafından 02 Ocak 2007 tarihinde Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'ne eklenmiştir. Kriter 2, kriter 3, kriter 4, kriter 5 ve kriter 6'yı karşıladığı gerekçelendirilen miras, 5092 referans numarasını almıştır.⁶⁹

Počitelj'in önemli tarihî, mimari kültür mirası şunlardır:

Dinî-Kamu: Şişman İbrahim Paşa (Hacı Ali) Camii (1562-1563), cami ile birlikte Şişman İbrahim Paşa Medresesi (1664), imaret, hamam (16.-17. yüzyıl), mektep, Şişman İbrahim Paşa Hamı (1665) ve saat kulesi.

Suriçi: Počitelj Kalesi, koğuş binası, avlu kulesi, iç kale savunma kulesi, Mehmed Paşa Burcu, Delibaka Burcu, Dizdar Evi, tahıl ambarı, kale camii, su kulesi.

Konutlar: Geleneksel birçok konutun 1992-1996 yılları arasında tahrip edildiği savaştan çok az konut yapısı geriye kalmıştır. Savaşta ateşe verilmesine rağmen yenilenen ve Počitelj konut mimarisinin en gelişmiş örneği olan Gavrankapetanović Evi.

3.4. Blagaj (Blagay) Doğal ve Mimari Topluluğu

Blagaj, ülkenin güneyinde yer alır. Mostar'ın 11,5 kilometre güneydoğusunda bulunur. Kasabanın tarihlendirilmesi 1447 yılına kadar gidebilmektedir.⁷⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Balkanlar'da kurduğu ve Osmanlı peyzaj manzaraları sunan bir şehirdir. Blagaj, Osmanlı Devleti döneminde merkezi Foça'da olan Drina ile birlikte Hersek Vilayetinin iki kadılığından birisi olma görevini üstlenmiştir.⁷¹ Yedi kuleli kalesi olan kasabada Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyılda 2 adet köprü, 450 kadar ev, 10 adet dükkân, 5 adet cami, 2 adet han ile birer adet medrese, tekke, hamam ve mektep bulunmaktadır.⁷² Köprülerden birisi 16. yüzyılda Karagöz Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır.⁷³ Camilerden birisi Kanunî Sultan Süleyman döneminde yaptırılan Blagaj Hünkâr Camii'dir.⁷⁴

Karma miras özelliği ile kriter 2, kriter 3, kriter 4, kriter 5, kriter 6 ve kriter 7'yi karşıladığı gerekçelendirilerek 11 Aralık 2007 tarihinde, 5280 referans numarası ile Bosna Hersek Ulusal Anıtları Koruma Komisyonu tarafından geçici listeye eklenmiştir.⁷⁵

Blagaj'ın önemli tarihî, mimari kültür mirası şunlardır;

Dinî: Sultan Süleyman (Careva, İmparatorluk) Camii (1520-1521); Blagaj Tekkesi, Türbe ve misafirhaneden oluşan yapı topluluğu (16. yüzyıl); yıkılan ve arşivlerden bilinen Ćejvan Ćehaja Mescidi (16. yüzyıl), Hasan Ağa Mescidi (Leho, Efičina Camii), Hacı Yusuf Mescidi (16.-17. yüzyıl), Sipahi(?) Hacı Murat Mescidi (18. yüzyıl), Rizvanbegović Ali Paşa Mescidi, tekkesi ve türbe yapısı (1841), Ostrog Aziz Basil Kilisesi (1893).

Anıtlar: Bunsko Şehitliği, Blagaj Büyük Harerm, Sultan Süleyman Camii Harem, Galičići Mescit Harem, Podgrađe Harem

Kamu: Careva Camii Mektebi (16.-17. yüzyıl), Karagöz Bey Hamamı (16.-17. yüzyıl), Haseki Ali Ağa Hamı (16.-17. yüzyıl),

⁶⁹ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmî sitesi, "The historic urban site of Počitelj", whc.unesco.org/ (23.10.2019).

⁷⁰ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmî sitesi, "The natural and architectural ensemble of Blagaj", whc.unesco.org/ (30.10.2019).

⁷¹ Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 18, 2005, s. 263.

⁷² Evliya Çelebi, *age*, C. 6, s. 427.

⁷³ Alija Bejtović, *agm.*, s. 276.

⁷⁴ E. H. Ayverdi, *agm.*, s. 187.

⁷⁵ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmî sitesi, "... Blagaj".

Köprü: Karagöz-Dilenci Köprüsü (16. yüzyıl), Leho Köprüsü (16.-17. yüzyıl), Kosor Köprüsü, Buna Köprüsü.

Değirmen: Tekke değirmenleri, Velagić yapı topluluğundaki yedi değirmen,

Konut: Kolaković Evi, Velagić Evi, Kule Kosić.

3.5. Stolać (Ustulçe) Doğal ve Mimari Topluluğu

Stolać, Bosna-Hersek'in güneyinde bulunur. Mostar'ın 33 kilometre güneyinde, Adriyatik Denizi'nin 33 kilometre kuzeyindedir. Bregava Nehri Vadisi içerisinde yer alır. Bölgenin verimli bitki örtüsü, uygun iklim koşulları sebebi ile çok eski çağlardan beri yerleşimin olduğu bir yerdir. Stolać kasabasının 6 kilometre batısında Paleolitik Çağ'dan kalma Badanj Arkeolojik Sit Alanı, 3,5 kilometre kuzeybatısında Helenistik Dönem Daorson Antik Kenti bulunur.

Evliya Çelebi'nin kasabayı ziyareti ettiği 17. yüzyılda 280 kadar ev, yaklaşık 20 dükkân, üç adet mescit ve birer adet cami, hama ve han bulunduğu aktarılmaktadır.⁷⁶ Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında yaptırmış olduğu Ustulçe Hünkâr Camii kesme taştan yapılmıştır.⁷⁷ Hacı Ali Salihović 1730 yılında, Hacı Sâlih Bure 1732-1733 tarihinde bir cami yaptırmıştır.⁷⁸ Daha sonra Hacı Sâlih Bure'nin yaptırmış olduğu caminin yerine Rıdvan Beyzâde Ali Paşa, 1836 yılında yeni bir cami yaptırmıştır.⁷⁹ Kaptan İsmâil Şarić de 1741 yılında başka bir cami yaptırmış, çarşıda ise 20 adet dükkân inşa ettirmiştir.⁸⁰ Ustulçe Kalesi 1760-1762 yılları arasında, Ustulçe Hünkâr Camii 1788-1789 yıllarında onarım görmüştür.⁸¹ Bosna Savaşı yıllarında kasabada bulunan altı caminin beşi Hırvat güçleri tarafından yıkılmış, 2005-2010 yılları arasında dördü mevcut yerinde yeniden üretilmiştir.⁸² Kasabada bir de saat kulesi yer almıştır.⁸³

Karma miras özelliği ile kriter 2, kriter 3, kriter 4, kriter 5, kriter 6 ve kriter 7'yi karşıladığı gerekçelendirilerek 11 Aralık 2007 tarihinde, 5282 referans numarası ile Bosna Hersek Ulusal Anıtları Koruma Komisyonu tarafından Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'ne eklenmiştir.⁸⁴

Sit alanındaki mağara duvar çizimleri ve oymalar, tipik Akdeniz Paleolitik Çağ sanat örneklerindedir. Antik kentin yerleşimi Tunç Çağı'na kadar tarihlendirilmektedir ancak sürekli bir yerleşim olmadığı anlaşılmaktadır.

Stolać'ın önemli tarihî, mimari kültür mirası şunlardır;

Dinî: Oşanići Aziz Peter ve Aziz Paul Ortodoks Kilisesi (15. yüzyıl), Čaršija (Çarşı) Camii, Trijebanj St. Nicholas Kilisesi (1534), Uzunovička (Şarić İsmail Kaptan) Camii (1741), Ćuprija (Hacı Ali Hadžisalihović) Camii (18. yüzyıl), Podgradska Camii (1732-1733), Kutsal Yükseliş Ortodoks Kilisesi (1870), Stolać Katolik Kilisesi (1902).

Arkeolojik sit: Badanj Arkeolojik Sit Alanı, Daorson Antik Kenti.

Kale: Vrsnik Tepe Kalesi, Stolać Kale Kompleksi (MÖ 1-2 yüzyıl-19. yüzyıl).

⁷⁶ Evliya Çelebi, *age.*, C. 6, s. 441.

⁷⁷ E. H. Ayverdi, *agm.*, s. 184.

⁷⁸ Machiel Kiel, "Ustulçe", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yay., İstanbul 2012, s. 194.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. E. H. Ayverdi, *agm.*, s. 184.

⁸⁰ M. Kiel, "Ustulçe", s. 194.

⁸¹ M. Kiel, "Ustulçe", s. 194.

⁸² M. Kiel, "Ustulçe", s. 195.

⁸³ Hakkı Acun, "Saray-Bosna ve Travnik Saat Kuleleri", *Vakıf Haftası Kitabı*, C. 10, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, s. 295.

⁸⁴ UNESCO Dünya Miras Merkezi resmî sitesi, "The natural and architectural ensemble of Stolac", whc.unesco.org/ (27.10.2019).

Anıt Mezar: Boljuni Stećak Mezar taşları Nekropolü I, Boljuni Stećak Mezar taşları Nekropolü II, Radimlja Stećak Mezar taşları Nekropolü, Moše Danon Türbesi ile Tarihî Havra Alanı.

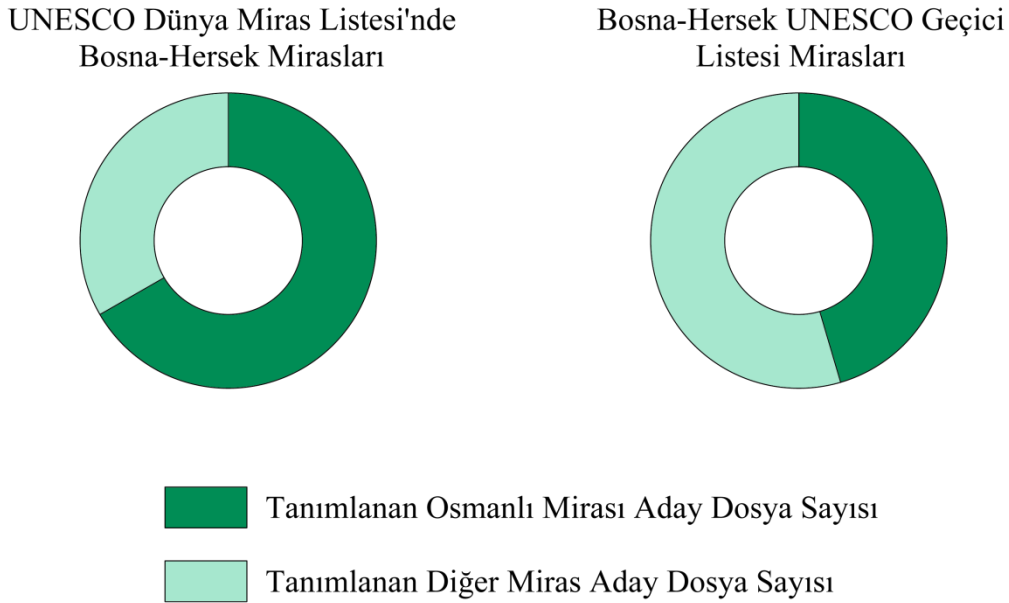
Kamu: İbtidaija Mektebi; Stolać Hamamı (16. yüzyıl); Saat Kulesi (1664); Stolać Čaršija (Stolać Çarşısı); Stolać Adası yapı topluluğu; değirmenler, maden değirmenleri ve köprüleriyle Stolać'ın Bregava Nehri Vadisi.

Konut: Bölgedeki en önemli Osmanlı konut mimari örneklerinden Đulhanumina Evi (1835), Šarić Evi (1734), Begovina yapı grubu.

Tartışma ve Sonuç

DML ve taraf devlet geçici listeleri üzerinde yapılan incelemede Bosna-Hersek Devleti'nin Balkanlar'da Osmanlı eserlerine en çok değer gösteren devlet olduğu görülmüştür. DML'de yer alan üç mirastan ikisi, Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'nde yer alan on bir mirastan beşi Osmanlı mirasıdır (Şekil 2). DML'de yer alan iki Osmanlı mirasının tekil kültürel varlıklardan oluşması ve her ikisinde de köprü vurgusunun ön planda olması, Bosna-Hersek'in kurulmasından çok kısa bir süre içerisinde tanımlanmalarına bağlanabilir. Yenileme ve onarım çalışmalarının devam etmesi ve aradan geçen süre ile birlikte Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'ne tanımlanan mirasların ölçeği de önemli oranda artmış durumdadır. Böylece geçici listeye tanımlı toplam beş Osmanlı mirası, kent ölçeğinde DML'ye girmeye adaydır (Tablo 4).

Şekil 2: Bosna-Hersek'in Dünya Miras Listesi'ne ve Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'ne tanımladığı mirasların adaylık dosya sayısı içerisinde Osmanlı Mirası adaylık dosya sayısı oranı

Tablo 4. UNESCO Dünya Miras Listesi'ne Bosna-Hersek'in tanımladığı miraslar ve Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'nde yer alan miraslar (veriler: *whc.unesco.org*)

Yıl	Miras	Kriter
UNESCO Dünya Miras Listesi		
2005	Mostar Şehri Tarihî Köprü Bölgesi	6
2007	Vişegrad Sokollu Mehmet Paşa Köprüsü	2, 4
2016	Stećci - Orta Çağ Mezarlıkları Mezar Taşları	3, 6
Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi		
1997	Saraybosna - Evrensel Çok Kültürlülüğün İstisnaî Sembolü	5
2004	Vjetrenica Mağarası	7, 10
2006	Jajce'nin Doğal ve Mimari Topluluğu	2, 3, 4, 5, 6, 7
2007	Počitelj TarihîKentsel Alanı	2, 3, 4, 5, 6
2007	Blagaj Doğal ve Mimari Topluluğu	2, 3, 4, 5, 6, 7
2007	Blidinje Doğal ve Mimari Topluluğu	2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10
2007	Stolaç Doğal ve Mimari Topluluğu	2, 3, 4, 5, 6, 7
2017	Katı Doğa Koruma Alanı - “Perućica” Tarih öncesi Ormanı	7, 9, 10
2018	Saraybosna Yahudi Mezarlığı	2, 3, 4, 6
2019	Martin Brod Bölgesindeki Traverten Şelaleleri - Una Ulusal Parkı	7, 9
2019	Karpatlar ve Avrupa'nın Diğer Bölgelerindeki İlkel Kayın Ormanları	9

Geçici Liste'de yer alan bu Osmanlı mimari miraslarının tamamı, UNESCO Dünya Miras Merkezi'nin Dünya Miras Alanlarına Yönelik Uygulama Rehberi'nde tanımlanan dünya miras alanı kriterlerinden⁸⁵ kriter 5; “Özellikle geri dönülmez bir değişimin etkisi altında hassaslaşmış olan çevre ile insan etkileşiminin veya bir kültürün/kültürlerin temsilcisi olan, geleneksel insan yerleşimi, arazi kullanımı veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olması”, karşılandığı yönünde gerekçelendirilmiştir ve Osmanlı mirası dışındaki mirasların hiçbirisinde kriter 5, üstün evrensel değer için bir gerekçe olarak sunulmamıştır.

Sayısal olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin arkasında yer alsada miraslar arasındaki yüzde ile Bosna-Hersek Devleti, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde Osmanlı mirasını en çok sahiplenilen devlet konumundadır. Fakat Türkiye'nin, listelerde Selçuklu ve Beylikler Dönemi eserleri de yer aldığından böyle bir sonuç çıktığı düşünülebilir. Üstelik Bosna-Hersek ile kurulan sıkı ilişkiler doğrultusunda Bosna-Hersek Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı mirası üzerinde ortak çalışmalar yürütmektedir. Bu ortak miras bilinci, iki ülke arasında önemli bir kültür bağı oluşturmaktadır. Ayrıca ortak kurgulanacak bir turizm desteği de ortak miras olarak Osmanlı mirasının korunmasında katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

Acun, Hakkı, “Saray-Bosna ve Travnik Saat Kuleleri”, *Vakıf Haftası Kitabı*, C. 10, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, s. 295-298.

Albayrak, Kadir, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Baki Kitabevi, Adana 2004.

Altınay, Ahmed Refik, *Mimar Sinan*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.

Altınay, Ahmed Refik, *Türk Mimarları: Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1936.

⁸⁵ UNESCO, “Operational Guidelines...”, s. 25-26.

- Armaly, Maha, Carlo Blasi ve Lawrence Hannah, "Stari Most: rebuilding more than a historic bridge in Mostar", *Museum International*, C. 56, S. 4, 2004, s. 6-17.
- Aruçi, Muhammed, "Saraybosna", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yay., İstanbul 2009, s. 128-132.
- Auwera, Sigrid van der, "Contemporary Conflict, Nationalism, and the Destruction of Cultural Property During Armed Conflict: A Theoretical Framework". *Journal of Conflict Archaeology*, C. 7, S.1, 2012, s. 49-65.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, "Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. 3, 1956, s. 151-224.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri II-III: Yugoslavya*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1981.
- Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü, 7 numaralı mühimme defteri, s. 423, hüküm 1216.
- Bejtić, Alija, "Spomenici Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovini", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, S. 3-4, 1953, s. 229-297.
- Bojić, Mehmedalija, *Historija Bosne i Bošnjaka*, TKD Šahinpašić, Saraybosna 2001.
- Bostan, İdris, "Mostar Köprüsü", *Gezgin Dergisi*, Ağustos 2008, S. 19; <http://gezgindergi.com/mostar-koprusu/> (08.05.2020).
- Büyükdığan, İlder, "Bosna-Hersek'te İlginç bir Osmanlı Kasabası: Poçitel", *Vakıf Haftası Kitabı*, C. 10, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, s. 287-294.
- Çulpan, Cevdet, *Türk Taş Köprüleri: Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, TTK Basımevi, Ankara 2002 (2. Baskı).
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 6, Zuhuri Danışman (çev.), Zuhuri Danışman Yay., İstanbul 1969.
- Eyice, Semavi, "Drina Köprüsü", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 528-529.
- Giritlioğlu, İbrahim ve Avcıkurt, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda Bıraktığı Tarihi Yapılar ve Kültürel Zenginliğin Bölge Turizmine Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 28, 2013, s. 111-117.
- Hadžijahić, Muhamed, *Povijest Bosne u IX. i X. Stoljecu*, BZK Preporod, Saraybosna 2004.
- Hasandediç, Hıvziya, "Mostar'ın Türk Devri Kültürel ve Tarihi Anıtları", İsmail Eren (çev.), *Vakıflar Dergisi*, S. 7, 1968, s. 215-234.
- ICOMOS, "Vişegrad Bridge (Bosnia and Herzegovina): No. 1260", *2007 Danışsal organ değerlendirme raporu (ICOMOS)*, s. 113-121.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki ve Keleş, Hamza, "Balkan Ülkelerinde Osmanlı Eserleri Üzerine İstatistiki Değerlendirme", *Akdeniz Sanat Dergisi*, *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı*, C. 13, S. 21, 2019, s. 511-530.
- Jokilehto, Jukka, "World Heritage: Defining the Outstanding Universal Value", *City & Time*, C. 2, S. 2, 2006, s. 1-10.
- Karacan, Sami-Karacan, Esin ve Güngör, Yüksel, "Osmanlı Dönemine ait Kültürel Zenginliğin Bosna-Hersek Cumhuriyetinde Turizm Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 2, 2017, s. 49-56.

- Kiel, Machiel, "Poçitel", *İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek-2, TDV Yay., İstanbul 2016, s. 406-408.
- Kiel, Machiel, "Ustulçe", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yay., İstanbul 2012, s. 193-195.
- Marshall, Duncan, *Preparing World Heritage Nominations*, UNESCO, 2011.
- M'Baye, M. Keba, "Destruction of Cultural Property Report", *United Nations - Security Council*, 28 Aralık 1994.
- Oruç, Hatice, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 18, 2005, s. 249-271.
- Özbey, Veysel, "UNESCO Dünya Miras Listesi ve UNESCO Geçici Listelerinde Köprü Mirası ve Türkiye UNESCO Geçici Listesine Yönelik Öneriler", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, C. 26, S. 44, s. 258-268.
- Pickard, Rob ve Florent Çeliku, *Analysis and Reform of Cultural Heritage Policies in South-East Europe*, Council of Europe Publishing, Strazburg 2008.
- Riedlmayer, Andras J., "Crimes of War, Crimes of Peace: Destruction of Libraries during and after the Balkan Wars of the 1990s", *Library Trends*, C. 56, S. 1, 2007, s. 107-132.
- Riedlmayer, Andras J., "Erasing the Past: The Destruction of Libraries and Archives in Bosnia-Herzegovina", *Review of Middle East Studies*, C. 29, S. 1, 1995, s. 7-11.
- Sert, Halide, "Mostar Köprüsü/Bosna-Hersek", *ICANAS 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007 Ankara, Bildiriler Kitabı, Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, C. 6, Ankara 2012, s. 2735-2750.
- Smith, Laurajane, *Uses of Heritage*, Routledge, Londra 2006, UK.
- Turan, Ömer ve İbrahimgil, Mehmet Zeki, *Balkanlardaki Türk Mimarî Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 2004.
- UNESCO Dünya Miras Merkezi, Merkez resmî internet sitesi, whc.unesco.org.
- UNESCO, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, UNESCO World Heritage Centre, Paris 2017.

UNESCO Dünya Miras Komitesi Kararları

- UNESCO, "40 COM 8B.24 kodlu karar", Dünya Miras Komitesi 40. Olağan Toplantısı, 10-20 Temmuz 2016, İstanbul, Türkiye.
- UNESCO, "CONF 204 XC.3 kodlu karar", Dünya Miras Komitesi 24. Olağan Toplantısı, 27 Kasım-02 Aralık 2000, Cairns, Avustralya.
- UNESCO, "27 COM 8C.33 kodlu karar", Dünya Miras Komitesi 27. Olağan Toplantısı, 30 Haziran-05 Temmuz 2003, Paris, Fransa.
- UNESCO, "29 COM 8B.49 kodlu karar", Dünya Miras Komitesi 29. Olağan Toplantısı, 10-17 Temmuz 2005, Durban, Güney Afrika.
- UNESCO, "31 COM 8B.34 kodlu karar", Dünya Miras Komitesi 31. Olağan Toplantısı, 23 Haziran-02 Temmuz 2007, Christchurch, Yeni Zelanda.

Summary

In order to protect the common heritage of all living creatures in the world, the assets that the states have defined are registered in the World Heritage List (WHL), which was created as a result of the Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. A heritage, must be identified on the UNESCO tentative list firstly submitted by the State party to the World Heritage Center before it is submitted to WHL. These tentative lists, which are an inventory of the values that the State parties defines as a heritage, give an idea of which heritage is intended to be registered on the WHL. Before a heritage is submitted to WHL, it must be identified on the UNESCO tentative list submitted by the State Party to the World Heritage Center. In the territory of Bosnia and Herzegovina, which is the subject of the study, approximately 3560 Ottoman architectural works were produced until 1878, when Bosnia and Herzegovina left the Ottoman State, but only 926 of them survived today.

Bosnia and Herzegovina was under the rule of the Roman, Byzantine, Ottoman and Austro-Hungarian Empires until the First World War. Until the time when it gained its independence after the First World War, it was in the territory of the Serbian-Croatian-Slovenian Kingdom, the Kingdom of Yugoslavia, the Democratic Federal Yugoslavia, the Federal People's Republic of Yugoslavia and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Since 1995, when it was recognized as an independent state, Ottoman architectural works have been represented in a significant number in its cultural heritage, which it has defined both in WHL and the UNESCO Tentative List of Bosnia and Herzegovina. In this context, in the article, the Ottoman inheritance on Bosnia-Herzegovina UNESCO Tentative List was studied. The aim of the study is to observe whether the Ottoman heritage positive discrimination, which can be read in the list, also comes to the fore in the UNESCO Tentative List of Bosnia and Herzegovina. Such a study is also important in terms of pioneering new work on UNESCO tentative lists of other States parties.

Bosnia and Herzegovina was accepted as a State Party by UNESCO and signed the Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage on 12 July 1993. After the Bosnian War, the heritage of *Old Bridge Area of the Old City of Mostar*, whose renovation works were completed in 2004, was registered in WHL in 2005. *Mehmed Paşa Sokolović Bridge in Višegrad*, another Ottoman bridge heritage, was presented to WHL in 2007. A new heritage of the State of Bosnia and Herzegovina has taken place in WHL with the file titled *Stećci Medieval Tombstone Graveyards* as a transboundary heritage with the partnership of Serbia, Montenegro and Croatia. The cultural heritage consists of over 4,000 qualified medieval tombstones in 28 different areas scattered across different geographical regions. Thus, Bosnia and Herzegovina has three inheritances (for June 2020) that it defines to WHL.

In Bosnia and Herzegovina, which is one of the most important zones under the Ottoman State administration, 1392 religious, 1596 educational, 636 commercial, 199 military, 322 social and 32 public buildings were produced during the Ottoman period. Many architectural works were destroyed in the conflict environment that started with the separation of the region from the territory of the Ottoman Empire in the 19th century. As a result of the Bosnian War, the last war in the region, 2771 architectural cultural assets of Bosnia and Herzegovina were damaged. 713 of these assets have completely disappeared and 554 of them have become unusable by burning.

Two of the three heritages that Bosnia and Herzegovina State defined to WHL; *Old Bridge Area of the Old City of Mostar* and *Mehmed Paşa Sokolović Bridge in Višegrad* are Ottoman works. Basing both architectural works as bridge heritage is remarkable considering that there are only four files defined as bridge heritage in the WHL total. Such heritages, which are not in the transboundary category, constitute the essence cultural resources of the States parties. These sources also provide information on the cultural heritage policy of the States parties. Both of these bridges are Classical Period Ottoman Architecture works. The number of

works produced in the Balkans during this period when the more works were produced in the settlements which were given more importance in the Empire, was also significant. In the Balkans, 15878 Ottoman architectural heritages were produced, but many of these works were destroyed before a century passed after leaving the Ottoman lands. The proportion of architectural works that reach today intact is very low and some of this works that survivor are idle. The preservation of such works on the westernmost end of the empire and registering to WHL can only have resulted from the adoption of the cultural heritage of Ottoman Empire. Religious structures constitute a significant part of the protected immovable cultural assets. Surely the common belief has a big impact.

While the positive discrimination Bosnia and Herzegovina has made in favor of Ottoman works can be read in WHL, it will be useful to examine the UNESCO Tentative List of Bosnia and Herzegovina to understand whether this is the result of a coincidence or a conscious policy. As a State Party, Bosnia and Herzegovina defined eleven heritages of which four are natural, four are mixed and three are cultural heritage, on its tentative list. Five of the seven cultural and mixed heritages that offer cultural reflections from these eleven heritages are the Ottoman heritage. All of these heritages were selected from assets communities that in size an urban scale. These cultural heritages are as follows according to their location in the country: *The natural and architectural ensemble of Jajce* is in northwest; *Sarajevo - unique symbol of universal multicultural - continual open city* is in the east and in the center; *The natural and architectural ensemble of Blagaj*, *The historic urban site of Počitelj* and *The natural and architectural ensemble of Stolać* are in the south, close to each other and to the Adriatic Sea.

In the examination made on the WHL and the State party tentative lists, it was observed that the Bosnia and Herzegovina was the state that most appreciated Ottoman works in the Balkans. Two of the three heritage sites included in WHL, five of the eleven heritage sites included in the UNESCO Tentative List of Bosnia and Herzegovina are Ottoman heritage sites. The fact that the two Ottoman heritage sites in WHL consist of singular cultural assets and the emphasis on the bridge in both can be attributed to their identification within a very short time after the establishment of Bosnia and Herzegovina. The scale of the heritages defined in the UNESCO Tentative List of Bosnia and Herzegovina has increased significantly with the continuation of renovation and restoration work and the time elapsed. Thus, a total of five Ottoman heritages defined in the tentative list are candidates for entry into WHL on an urban scale.

Although Republic of Turkey is the one that registers the most Ottoman heritages in the List and its tentative list, Bosnia and Herzegovina is the State with the highest proportion of Ottoman heritage among the heritages it has registered on the both List and its tentative list, among all the States parties. This common heritage awareness is an important cultural link between the two countries.